

УДК 159.9+316:1

DOI <https://doi.org/10.24195/spj2310-2896.2019.3.9>**Москалевська Віта Анатоліївна**

аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

СОЦІАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ТА МЕХАНІЗМИ ЇЇ ВІДТВОРЕННЯ

Соціальна пам'ять відіграє значну роль у сучасному світі. Це пов'язано з тим, що вона дає змогу соціальним групам та громадам формувати світогляд, уникати помилок своїх попередників, зберігати та ділитися досвідом, набутим у минулому. Соціальна пам'ять – це так званий зв'язок між минулим, теперішнім та майбутнім. Соціальна пам'ять – це мінлива і гнучка категорія. Це пов'язано з тим, що вона може змінюватися під впливом зовнішніх факторів, а також може бути забута індивідом та громадою в процесі суспільного розвитку. Серед факторів, що впливають на зміну соціальної пам'яті, – соціальні, економічні, політичні та культурні фактори. Тому доречно вивчити сутність поняття соціальної пам'яті та проаналізувати механізми її відтворення, які відповідають сучасній дійсності. Мета статті – вивчити сутність поняття соціальної пам'яті, що відповідає сучасності, а також дослідити механізми її відтворення. У статті розглядається феномен соціальної пам'яті за допомогою діалектичних та систематичних методів наукових досліджень, аналізується суть досліджуваної концепції в історичному плані. Аналізується родова концепція пам'яті стосовно видової концепції соціальної пам'яті. Розкрито сутність понять, введених у науковий обіг А. Бергсона, – «пам'ять-звичка» та «пам'ять-подія». Особлива увага приділена порівнянню історичної, колективної та соціальної пам'яті. Дослідження враховує часову модальність соціальної пам'яті, а також диференційовані поняття особистої та колективної пам'яті. Висвітлено також причини введення поняття соціальної пам'яті. Проведено аналіз підходів учених до розрізнення/виявлення понять соціальної та колективної пам'яті. Форми та механізми відтворення соціальної пам'яті, а також вплив особистісного фактору на зміну соціальної пам'яті розкрито в науковій роботі. Спогади та традиції виділяються серед механізмів відтворення соціальної пам'яті. Проаналізовано чинник впливу на соціальну пам'ять як актуальність та значення події для особистості та громади.

Ключові слова: пам'ять, соціальна пам'ять, колективна пам'ять, історична пам'ять, механізми відтворення.

Вступ. Інтерпретація, розуміння та сприйняття сучасної реальності, проектування та прогнозування майбутнього нерозривно пов'язані з феноменом «соціальна пам'ять». Соціальна пам'ять формує світосприйняття, дає змогу соціальній групі, спільноті, суспільству уникнути помилок, зроблених попередниками в минулому. Феномен соціальної пам'яті використовується у всіх сферах життєдіяльності – культурній, духовній, соціальній, політичній та економічній. Особливого значення використання соціальної пам'яті набуває в сучасну епоху інформаційного суспільства, виступаючи основою створення інформаційних продуктів. Також важливо зазначити, що соціальна пам'ять не є статичною, вона зазнає змін паралельно із змінами зовнішнього середовища та трансформації суспільства.

Метою статті є аналіз поняття «соціальної пам'яті» у філософському дискурсі, а також дослідження механізмів відтворення соціальної пам'яті у сучасному суспільстві.

Результати. Філософський аналіз змісту категорії «соціальна пам'ять» та механізмів її відтворення потребує використання методів наукового дослідження. За допомогою системного методу поняття соціальної пам'яті розглядається як цілісна система, її структура і взаємодія з іншими системами, а історичний метод дає змогу розглядати соціальну пам'ять з урахуванням змін протягом історії розвитку соціальної пам'яті як об'єкта наукового дослідження.

Дослідження феномена соціальної пам'яті почалося у ХХ столітті.

Феномен соціальної пам'яті досліджувався з позицій історії, антропології, психології, соціології, філософії, але наша увага буде зосереджена на точці зору соціальної філософії.

Треба зазначити, що соціальна пам'ять – міждисциплінарне поняття, що викликає неоднозначність підходів та багатоваріантність при визначенні сутності цього поняття. Тому необхідно дослідити підходи до визначення поняття соціальної пам'яті у полі дисциплінарного наукового дискурсу, розкрити основні аспекти цього поняття. Пам'ять є родовим стосовно видового поняття соціальної пам'яті.

Дослідженню пам'яті присвячено багато наукових робіт у психології. Так, Г. Еббінгауза досліджував «чисту» пам'ять, називаючи її однією з вищих психічних функцій людини [1]. У цьому разі пам'ять розглядається без урахування суб'єктивного та емоційного аспектів.

Важливим внеском у дослідження пам'яті стали роботи А. Біне та К. Бюлера, які проаналізували суб'єктивні фактори. Вчені звернули увагу на те, що під час осмислення і запам'ятовування певного матеріалу відбувається його спрощення. Тобто суб'єкт, який запам'ятовує інформацію, осмислює її зі своїх позицій, замінює словесні конструкти на більш прості для його сприйняття. Як вважають А. Біне та К. Бюлер, цей підхід зображує пам'ять із точки зору відтворення думок і смислів, без урахування речової форми [2, с. 265].

Із соціологічної точки зору дослідження соціальної пам'яті відображено в роботах А. Бергсона. У науковій роботі «Дві пам'яті» розкрита сутність двох форм пам'яті та здійснено розмежування між ними. Вчений виділяє пам'ять-звичку та пам'ять-подію [3]. Пам'ять-звичка – це пам'ять особистості, яка нерозривно пов'язана з особистісним досвідом. Цей досвід може повторитись, за необхідності покращитись, він є звичкою і досліджується психологією. Пам'ять-подія характеризується існуванням певних подій у житті людини, які не можуть повторитись, вони зумовлені певними часовими та просторовими рамками. Події є унікальними і не можуть повторитись. Така пам'ять визначається соціальним контекстом, бо події об'єднують людей, людина включається в соціальне середовище.

Ідеї А. Бергсона близькі до ідей Е. Дюркгейма, який у роботах досліджував колективну свідомість. Соціолог виділяв колективний рівень свідомості, який існує поза індивідуальною свідомістю, а також є зовнішнім щодо неї. Е. Дюркгейм вважав, що колективна свідомість формується в процесі соціальної взаємодії індивідів [4, с. 20].

Дослідження та наукові доробки Е. Дюркгейма стали визначальними для подальших досліджень пам'яті. Важливим внеском став розгляд колективної свідомості як об'єктивного феномена, який не належить певній особистості чи соціальній групі. Виділення колективного рівня свідомості говорить про існування спільного інформаційного поля, яке можна назвати соціальною пам'яттю.

Один із послідовників Е. Дюркгейма, французький соціолог М. Хальбвакс у своїх роботах вводить поняття «колективна пам'ять». Він починає розмежовувати поняття індивідуальної та колективної пам'яті. Цей аспект дослідження є визначальним, бо індивідуальна пам'ять є предметом досліджень представників психологічної науки, а колективна пам'ять, пов'язана із соціальною взаємодією, є предметом досліджень соціології. М. Хальбвакс стверджує: «Справді, існують підстави виокремлювати дві пам'яті, одну з яких, якщо завгодно, можна назвати внутрішньою, а іншу – зовнішньою, або ж першу особистісною, а другу – колективною» [5, с. 2].

Тобто, услід за Е. Дюркгеймом, вчений зауважує надособистісний характер колективної пам'яті. Ще одним поняттям, важливим у процесі дослідження соціальної пам'яті, є поняття «соціальні рамки пам'яті», під якими він розуміє сукупність всіх образів, слів та ідей, сформованих соціальною групою, до якої входить людина [6].

Дослідження соціальної пам'яті з урахуванням часових модальностей стало важливим внеском у розкриття досліджуваної проблематики. Одним із питань наукових досліджень став розгляд співвідношення понять «історія» та «пам'ять», що призвело до виділення поняття «історична пам'ять».

М. Хальбвакс під поняттям «історична пам'ять» розуміє «комплекс тих фактів, які зайняли найбільш важливе місце в пам'яті людей» [5, с. 16]. Тобто історична пам'ять розглядається

крізь призму подій, значущих для спільноти чи суспільства, які є загальноприйнятими та проінтерпретовані в простій і зрозумілій формі.

Співвідносячи поняття історичної та соціальної пам'яті, М. Хальбвакс зазначає, що «історія зазвичай починається в той момент, коли закінчується традиція, коли затухає та розпадається соціальна пам'ять» [6]. Науковець говорить про те, що соціальна пам'ять існує тоді, коли є живі свідки певних подій, а в тому разі, коли про певні значимі події розповідають наступні покоління, які вони не застали особисто, тобто ці події переповідаються зі слів попередників, має місце історична пам'ять.

У науковий обіг поняття «соціальна пам'ять» було введено у 60–70-х рр. ХХ ст. дослідниками Я. Ребане, В. Ребріним та Ю. Левадою.

Передумовою введення терміна послугувало розуміння терміна колектив, який вперше ввів радянський науковець А.С. Макаренко, який розглядав колектив у розрізі трудових відносин. Термін «соціальна пам'ять» розглядався науковцем із позицій дослідження соціальності та соціальних взаємовідносин.

Цей період стає початком використання термінів «соціальна пам'ять» та «колективна пам'ять». Нині точаться наукові суперечки щодо ототожнення цих понять. Так, низка науковців вважає, що ці поняття є синонімами стосовно один одного. Представники іншого підходу пропонують відрізнити ці поняття.

У західній літературі використовується поняття «колективна пам'ять», так, наприклад, французький соціологічний словник розкриває сутність поняття колективної пам'яті, а поняття соціальної пам'яті в ньому відсутнє [7, с. 28].

У роботах вітчизняних дослідників соціальної пам'яті В. Середи, О. Фостачук та інших аналізується поняття «соціальна пам'ять», при цьому вони використовують також і поняття «колективна пам'ять».

Серед вітчизняних дослідників є прибічники розмежування цих понять. Так, О. Бойко в роботі «Особливості структури колективної пам'яті» зазначає, що є проблема недиференційованості видів пам'яті за змістом і формою [8, с. 28–29]. Дослідники соціальної пам'яті зазначають, що ототожнення понять соціальної та колективної пам'яті [9] можна пояснити тим, що відсутнє розмежування специфіки різних сторін одного процесу, тобто відсутнє розмежування форми і змісту; у пам'яті форма може бути колективною, а зміст – соціальним. О. Бойко зазначає: «Характерно і показово, що у разі диференціації видів пам'яті за формою та змістом ми практично отримуємо той же склад груп, що при поділі за кількісними та якісними показниками: а) за формою (індивідуальна, колективна, масова); б) за змістом (біологічна, психологічна, національна, історична, культурна та соціальна)» [8, с. 28–29]. Тому у процесі дослідження соціальної пам'яті варто враховувати відмінності близьких за змістом понять та розмежовувати їх.

Також важливим внеском у дослідження соціальної пам'яті є наукові роботи Дж. Фентресса та К. Уайкема, які аналізували співвідношення індивідуального досвіду та соціальної пам'яті, результати цих досліджень відображені в роботі «Соціальна пам'ять» [10]. Аналізуючи роботу дослідників, Т. Хітрова зазначає, що основним завданням дослідники поставили розробку такої концепції пам'яті, яка б відображала колективну складову частину життя індивіда і разом із тим не характеризувала його як одиницю «маси», підвладної колективній волі, а залишала для нього можливість свідомого вибору. Саме тому вони віддали перевагу поняттю «соціальна пам'ять», а не «соціальна свідомість» [11].

Отже, розглянувши різні підходи до визначення поняття «соціальна пам'ять», а також історичний розвиток наукових доробок, треба зазначити, що соціальна пам'ять розглядається як сукупність соціокультурних засобів, які відбирають, зберігають минулий досвід суспільства та координують його із сприйняттям актуальних подій, для підтримки спадкоємного розвитку суспільства.

Досліджуючи механізми відтворення соціальної пам'яті, важливо зазначити, що соціальна пам'ять підпадає під вплив багатьох факторів, як соціальних, так і політичних та економічних. Р. Нога зазначає: «Соціальна пам'ять є найменш сталою категорією масових форм пам'яті і піддається впливу з боку науки (освіти), практичного досвіду, політичної ідеології, різних форм

і технологій маніпулятивного впливу. Функціонування соціальної пам'яті може виявлятися як у накопиченні (життєвий досвід, інтелектуальний розвиток тощо), так і у відтворенні (професійний досвід, матеріальні надбання)» [12].

Тобто соціальна пам'ять створюється в соціальній групі, спільноті, суспільстві, функціонує в ньому у вигляді життєвого досвіду та інтелектуальних надбань окремих індивідів. Серед форм відтворення Т. Хітрова виділяє професійний досвід та матеріальні надбання.

Для більш повного наукового дослідження доцільно буде розглянути й інші форми відтворення соціальної пам'яті. Серед форм відтворення також можна виділити результати діяльності засобів масової інформації, літературні видання, твори мистецтва, культурні надбання тощо. Соціальна пам'ять раніше передавалась в усній формі від покоління до покоління. З появою писемності з'явився механізм фіксації, збереження та передачі соціальної пам'яті.

Досліджуючи механізми відтворення соціальної пам'яті, М. Хальбвакс зазначає, що вони включають спогади і традиції. М. Хальбвакс твердить: «Спогади є реконструкцією минулого, оскільки відбувається деформація, викривлення минулого в свідомості людини в процесі пригадування і переосмислення, бо, піднімаючись на поверхню, наші спогади ніби перетворюються, змінюють вигляд, псуються під дією інтелектуального світла» [6, с. 56].

Вчений зазначає, що соціальна пам'ять приймає особистісний окрас, бо людина інтерпретує минуле, спираючись на власний досвід, а також враховує погляди та думки свого оточення. Тобто процес репрезентації минулих подій в їх початковому вигляді такими, які ці події були в певному місці у певний час, неможливий, оскільки людська свідомість постійно змінюється під дією зовнішніх та внутрішніх факторів.

Також важливо враховувати, що соціальна пам'ять спільноти формується лише навколо значимих подій саме для неї; одна й та сама подія може відобразитися в соціальній пам'яті однієї спільноти, бо ця подія мала велике значення, і не відобразитися в соціальній пам'яті іншої спільноти через те, що не має значення для цієї спільноти. Також варто зазначити, що не для всіх членів спільноти одна й та сама подія буде мати однакове значення. Це може призвести до того, що певні індивіди будуть забувати про певні події, не значимі для них, і з часом ця подія перестане мати значення на суспільному рівні.

У процесі філософського дослідження соціальної пам'яті варто окремо розглянути традиції. Традиції постійно зазнають змін під впливом часу, соціокультурних, політичних та економічних змін. Традиції виконують функцію зв'язувального елемента між теперішнім і минулим часом. Залежно від характеру зв'язку, від того, чи відбувається зведення минулого до певних догм, тобто ритуалізація пам'яті, або ж відбувається її постійна ре-інтерпретація і численні підлаштовування до вимог соціальної реальності, відрізняються і функції соціальної пам'яті.

Традиції виникають на основі історичного досвіду і характеризуються постійністю впродовж історії. Говорячи про соціальну пам'ять, треба зазначити її відмінність від історії, бо соціальна пам'ять – це «завжди актуальний феномен, зв'язок, що переживається із вічним сьогоденням» [13].

Висновки. Поняття соціальної пам'яті не тотожне поняттю історичної і колективної пам'яті. Під поняттям «соціальна пам'ять» ми розуміємо сукупність соціокультурних засобів, які відбирають, зберігають минулий досвід суспільства та координують його із сприйняттям актуальних подій для підтримки спадкоємного розвитку суспільства. У процесі наукового дослідження виділені форми відтворення соціальної пам'яті: професійний досвід, результати діяльності засобів масової інформації, літературні видання, твори мистецтва, культурні надбання, а також механізми відтворення соціальної пам'яті – спогади та традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Марцинковская Т.Д. История психологии : учеб. пособие для студ. вузов. 4-е изд. Москва : Академия, 2004. 544 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 712 с.
3. Бергсон А. Две формы памяти. *Хрестоматия по общей психологии : Психология памяти.* Москва, 1979. С. 61–75.

4. Дюркгейм Э. Социология : её предмет, метод, предназначение / пер. с фр. Москва : Канон, 1995. 352 с.
5. Halbwachs M. La mémoire collective : Ouvrage posthume publié. Paris : Presses Universitaires de France, 1950. 170 p.
6. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / пер. с фр. и вступ. статья С.И. Зенкина. Москва : Новое издательство, 2007. 348 с.
7. Французько-український термінологічний словник-мінімум з соціології / укладачі: Є.А. Москаленко, О.О. Павленко, М.А. Бойко. Запоріжжя : ЗНУ, 2007. 45 с.
8. Бойко О. Особливості структури колективної пам'яті. *Наукові праці. Політологія*. 2014. Вип. 224, Т. 236. С. 27–32.
9. Зенкин С. Морис Хальбвакс и современные гуманитарные науки. *Хальбвакс М. Социальные рамки памяти*. Москва : Новое издательство, 2007. С. 20.
10. Fentress J., Wickham C. Social Memory. Oxford : Blackwell, 1992. 245 p.
11. Хітрова Т. Соціокомунікативна основа концепту «соціальна пам'ять» у радянському недійсному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2013. Вип. 37. С. 539–543.
12. Nora P. Entre Mémoire et Histoire: La problématique des lieux. *Les lieux des mémoire / Sous la dir. De Pierre Nora*. P., 1984. V. I. La République. P. XV–XLII.

REFERENCES

1. Martsynkovska T.D. Istoriya psykholohiyi: navch. posobye dlya stud. vuzov. 4-e yzd. Moskva : Akademiya, 2004. 544 s.
2. Rubinshteyn S.L. Osnovy hromads'koyi psykholohiyi. SPb.: Piter, 2000. 712 s.
3. Berhson A. Dve formy pam'yati. *Khrestomatyia po suspil'niy psykholohiyi: Psykholohiya pam'yati*. Moskva, 1979. S. 61–75.
4. Dyurk·heym É. Sotsiolohiya: ee predmet, metod, peredbachennya / per. s fr. Moskva : Kanon, 1995. 352 s.
5. Halbwachs M. La mémoire collection: Ouvrage posthume publié. Paryzh : Presy Universitaires de France, 1950. 170 s.
6. Khalbvaks M. Sotsialni ramky pamyati / per. z fr. i dostup. stattyia S.I. Zenkina. Moskva : Nove vydannya, 2007. 348 s.
7. Frantsuzko-ukrayinsky terminolohichnyy slovnyk-minimum iz sotsiolohiyi / ukladachi: YE.A. Moskalenko, O.O. Pavlenko, M.A. Boyko. Zaporizhzhya : ZNU, 2007. 45 s.
8. Boyko O. Spetsialni tekhnolohiyi kolektsionuvannya pamyati. *Naukovi pratsi. Politolohiya*. 2014. Vyp. 224, T. 236. S. 27–32.
9. Zenkin S. Morys Khal'bvaks ta suchasni humanitarni nauky. *Khalbvaks M. Sotsialni ramky pam'yati*. Moskva : Nove vydannya, 2007. S. 20.
10. Fentress J., Wickham S. Sotsial'na pam'yat'. Oksford : Blekvell, 1992. 245 s.
11. Khitrova T. Sotsiokomunikativna osnova kontseptu «sotsial'noyi pam'yati» u radyans'komu nediynomu dyskursi. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya zhurnalistyka*. 2013. Vyp. 37. S. 539–543.
12. Nora P. Entre Mémoire et Histoire: La problématique des lieux. *Les lieux des mémoire / Sous la dir. De P'yer Nora*. P., 1984. V. I. La République. P. XV–XLII.

Moskalevska Vita Anatoliivna

Postgraduate Student of Department of Philosophy,
Sociology and Management of Socio-Cultural Activity
of the State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky”
26, Staroportofrankivska St., Odesa, Ukraine

SOCIAL MEMORY AND MECHANISMS OF ITS REPRODUCTION

Social memory plays a significant role in the modern world This is because it allows social groups and communities to form a worldview, avoid the mistakes of their predecessors, preserve and share the experience that has been gained in the past. Social memory is the so-called link between past,

present and future. Social memory is a changing and flexible category. This is due to the fact that it can change under the influence of external factors, and can also be forgotten by the individual and the community in the process of social development. Among the factors that influence the change of social memory are social, economic, political and cultural factors. Therefore, it is relevant to study the essence of the concept of social memory and to analyze the mechanisms of its reproduction, which correspond to modern reality. The purpose of the article is to study the essence of the concept of social memory, which corresponds to the present, as well as to explore the mechanisms of its reproduction. The article deals with the phenomenon of social memory, using the dialectical and systematic methods of scientific research analyzes the essence of the concept under study in historical terms. An analysis of the generic concept of memory in relation to the species concept of social memory. The essence of the concepts introduced into the scientific circulation of A. Bergson, memory-habit and memory-event are revealed. Particular attention is paid to comparing historical, collective and social memory. The study takes into account the temporal modality of social memory, as well as the differentiated notions of personal and collective memory. The reasons for the introduction of the concept of social memory are also highlighted. An analysis of the approaches of scientists to distinguishing / identifying the concepts of social and collective memory is conducted. Forms and mechanisms of reproduction of social memory, as well as the influence of personal factor on the change of social memory are revealed in the scientific work. Memories and traditions are highlighted among the mechanisms of social memory reproduction. The factor of influence on social memory as actuality and significance of the event for the individual and the community is analyzed.

Key words: *memory, social memory, collective memory, historical memory, mechanisms of reproduction, consciousness.*